

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ЕКОЛОГІЧНОГО ОМБУДСМЕНА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Жмакін С.А.,

аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права

Сумського національного аграрного університету

ORCID: 0009-0009-1526-8898

Жмакін С.А. Зарубіжний досвід упровадження інституту екологічного омбудсмена: порівняльний аналіз.

У статті проаналізовано історію розвитку та формування архітектури інституту екологічного омбудсмена у світовій практиці як механізму захисту екологічних прав людини та громадянина; охарактеризовано різноманітні моделі інституту екологічного омбудсмена на прикладі вже діючих: Нової Зеландії, Австрії, Канади та Угорщини; доведена необхідність розвитку наукової концепції функціонування інституту екологічного омбудсмена в державі.

У цьому дослідженні використовується порівняльний метод, за допомогою якого здійснюється аналіз інституційного розвитку екологічних омбудсменів у чотирьох різних юрисдикціях: Нової Зеландії, Австрії, Канади та Угорщини; системний метод для оцінки ефективності діяльності зазначеного інституту в здійсненні екологічної політики держави; а також історичний метод при виділенні окремих етапів становлення інституту екологічного омбудсмена у світі.

Джерельну базу становлять наукові праці, нормативно-правові акти, офіційні документи та сайти щодо екологічної політики Нової Зеландії, Австрії, Канади та Угорщини щодо діяльності екологічних омбудсменів.

В статті виділено чотири моделі екологічних омбудсменів. Уповноважений парламенту з питань навколишнього середовища Нової Зеландії закріплений як самостійна посадова особа, яка підзвітна парламенту. До основних інституційних повноважень відносять: оцінка екологічної політики держави, широкі слідчі дії, консультування парламенту щодо екологічного законодавства, акцент на сталому розвитку, комплексні механізми звітності тощо. Австрійська модель характеризується децентралізацією, партисипативністю, забезпеченням прозорих процедур звернення громадян, інтеграцією з федеральними системами охорони навколишнього середовища тощо. Канадська модель екологічного омбудсмена представляє унікальний підхід до екологічного контролю шляхом інтеграції в наявні урядові аудиторські структури. Угорська модель екологічного омбудсмена створена як частина ширшої структури омбудсмена з прав людини, зосереджена на екологічній справедливості та подоланні екологічної нерівності з дотриманням зв'язку між навколишнім середовищем, інтересами майбутніх поколінь та основними конституційними правами.

Ключові слова: екологічний омбудсмен, екологічні права та обов'язки, еволюція інституту екологічного омбудсмена, екологічне врядування, механізм захисту навколишнього середовища, архітектура інституту екологічного омбудсмена, моделі інституту екологічного омбудсмена, Уповноважений парламенту з питань навколишнього середовища, Уповноважений з питань навколишнього середовища та сталого розвитку.

Zhmakin S.A. Foreign experience of environmental ombudsman institution implementation: comparative analysis.

The article analyses the history of the development and formation of the environmental ombudsman institution architecture in global practice as a mechanism for protecting the ecological rights of individuals and citizens. It characterises various models of the environmental ombudsman institution using examples from New Zealand, Austria, Canada, and Hungary. The necessity of developing a scientific concept for the ecological ombudsman institution's functioning in the state is substantiated.

This study employs a comparative method to analyse the institutional development of environmental ombudspersons in four different jurisdictions: New Zealand, Austria, Canada, and Hungary. A systematic method evaluates the effectiveness of this institution in implementing the state's environmental policy, and a historical method highlights specific stages in establishing the ecological ombudsman institution worldwide.

The research base includes scientific works, legal acts, official documents, and websites concerning environmental policies in New Zealand, Austria, Canada, and Hungary regarding the activities of ecological ombudsmen.

The article identifies four models of environmental ombudspersons. The Parliamentary Commissioner for the Environment in New Zealand is an independent official accountable to the parliament. Key institutional powers include evaluating state ecological policies, conducting extensive investigations, advising the parliament on environmental legislation, focusing on sustainable development, and utilizing comprehensive reporting mechanisms. Decentralisation, participatory approaches, transparent procedures for citizen appeals, and integration with federal ecological protection systems characterize the Austrian model. The Canadian model represents a unique approach to ecological oversight through integration into existing governmental audit structures. Hungary's environmental ombudsman is part of a broader human rights ombudsman structure, focusing on environmental justice and addressing ecological inequality while ensuring a connection between the environment, the interests of future generations, and fundamental constitutional rights.

Key words: Environmental ombudsman, environmental rights and duties, evolution of the ecological ombudsman institution, environmental governance, mechanism for environmental protection, architecture of the environmental ombudsman institution, models of the ecological ombudsman institution, Parliamentary Commissioner for the Environment, Commissioner for Environment and Sustainable Development.

Постановка проблеми. Концепція екологічного омбудсмена представляє важливу інституційну інновацію в екологічному врядуванні, що постає як унікальний механізм для розв'язання екологічних проблем, посередництва в екологічних конфліктах, захисту природних ресурсів та екологічних прав людини. Інститут екологічного омбудсмена виник як відповідь на висхідну потребу в ефективних механізмах захисту навколишнього середовища та забезпечення прав громадян на чисте та безпечне довкілля. Генеза цього інституту пов'язана з еволюцією екологічного права, зростанням усвідомлення екологічних проблем та участю громадськості у прийнятті рішень.

Появі інституту екологічного омбудсмена у світі сприяла ціла низка факторів. По-перше, масштабні екологічні катастрофи (наприклад, Чорнобильська аварія, 1986 р.) та індустріалізація, урбанізація, інтенсивне використання природних ресурсів. По-друге, зростання екологічної свідомості, що знайшло своє відображення в наукових дослідженнях, сприянні процесам екологізації виробництва та освіти, розробці екологічного законодавства. По-третє, потреба у незалежному контролі та захисті екологічних прав людини та громадянина.

Метою статті є дослідження історичного розвитку та формування архітектури інституту екологічного омбудсмена у світі на прикладі вже сформованих інститутів у Новій Зеландії, Австрії, Канаді та Угорщині.

Джерельною базою нашого дослідження стали офіційні правові акти зарубіжних країн та розробки українських та зарубіжних науковців, зокрема Н. Гресь, І. Кравченко, Е. Крайняка, М. Кузнецової, Т. Лагойди, Т. Перги, М. Шиндо тощо.

Виклад основного матеріалу. За останні десятиліття екологічне врядування зазнало глибоких трансформацій, і екологічний омбудсмен став критично важливим інституційним механізмом для захисту навколишнього середовища та розв'язання екологічних проблем. На відміну від традиційних (класичних) омбудсменів, екологічні омбудсмени представляють спеціалізований підхід до захисту навколишнього середовища, посередництва та адвокації. Концепція омбудсмена бере свій початок у шведській адміністративній практиці початку XIX сторіччя, яка була розроблена як механізм для захисту громадян від зловживань уряду. Екологічна адаптація цієї моделі розпочалася наприкінці XX століття як відповідь на висхідну кількість екологічних проблем у світі та потребу в спеціалізованих механізмах захисту навколишнього середовища.

У першій половині XX століття людство почало особливо гостро відчувати екологічну кризу, яка охопила всю планету та була зумовлена не природними процесами, а технолого-виробничими процесами, які спричинили глобальну деградацію природного середовища. Порушення природної рівноваги, напружений стан взаємин між людиною та природою, який був пов'язаний з невідповідністю виробництва та можливостей біосфери, окреслили необхідність визначення напрямів охорони навколишнього середовища.

Загострення екологічних проблем у багатьох країнах світу наприкінці 1960-х рр. – поч. 1970-х рр., транскордонний характер забруднення повітря, водного простору, зокрема Світового океану, спонукали країни світу до активізації зусиль з природоохоронного співробітництва. З ініціативи Швеції на 23-й сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1968 р. було вирішено провести у 1972 р. Конференцію ООН з навколишнього середовища, яка мала сфокусувати увагу на розв'язанні

пріоритетних проблем, пов'язаних з довкіллям і сприяти координації зусиль країн у цій царині [4, с. 71].

Конференція з навколишнього середовища (Стокгольмська конференція 1972 року), «стала епохальною подією в міжнародному екологічному співробітництві, піднявши його на новий рівень, заклавши головні засади, принципи та напрями взаємодії держав щодо припинення деградації навколишнього середовища» [4, с. 69]. Підсумком роботи цієї конференції стало прийняття достатньо великої кількості нових нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього середовища, зокрема, Декларація конференції ООН з проблем навколишнього середовища (Стокгольмська декларація) [6] та План дій із захисту навколишнього середовища [6].

Це пов'язано з тим, що саме на Стокгольмській конференції вперше були визначені спільні національні цілі, ключові принципи та правові рамки природоохоронної діяльності, які заклали підвалини інституційної та фінансової архітектури глобального екологічного врядування. Стокгольмська конференція 1972 року стала першою «мега» конференцією в галузі охорони навколишнього середовища і рушійною силою подальших змін у глобальній поведінці міжнародної спільноти.

На цій конференції було затверджено 26 принципів, які стали керівними засадами у справі збереження та покращення навколишнього середовища. Так, зокрема, принцип 13 координує держави на формування єдиного підходу до планування свого розвитку для забезпечення того, щоб цей розвиток відповідав потребам охорони та покращення довкілля на благо населення цих держав, принцип 21 закріплює, що держави мають суверенне право розробляти свої власні ресурси відповідно до своєї політики в галузі навколишнього середовища та несуть відповідальність за забезпечення того, щоб діяльність у рамках їхньої юрисдикції чи контролю не завдавала шкоди навколишньому середовищу інших держав чи районів за межами дії національної юрисдикції [6]. Отже, необхідно констатувати, що державам надана певна свобода у своїх діях, що дало поштовх до формування архітектури екологічного врядування в країнах.

Однією з перших державних установ, яка взяла на себе обов'язок щодо захисту навколишнього середовища став Уповноважений парламенту з питань навколишнього середовища (Parliamentary Commissioner for the Environment) в Новій Зеландії. Зазначена установа була заснована в 1986 році. В 1978 році уряд Нової Зеландії звернувся до Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) з проханням переглянути екологічну політику Нової Зеландії, зосередившись на реформуванні інституційних механізмів, впливі розширення сільського та лісового господарства, міському та сільському плануванні, водних ресурсах, використанні місцевої енергетики та охороні навколишнього середовища. В 1981 році ОЕСР був підготовлений звіт «Екологічна політика в Новій Зеландії». Цей звіт рекомендував зміни, включаючи посилення екологічних консультацій уряду та створення екологічного органу з окремою функцією аудиту та нагляду. Таким органом став - Уповноважений парламенту з питань навколишнього середовища [10]. Звертаємо увагу, що Нова Зеландія створила одну з перших у світі спеціалізованих інституцій екологічного омбудсмена, що відображає прогресивний підхід країни до екологічного управління. Отже, Уповноважений парламенту з питань навколишнього середовища закріплений як самостійна посадова особа, яка підзвітна парламенту. Характеризуючи модель екологічного омбудсмена Нової Зеландії необхідно окреслити особливі інституційні повноваження, серед яких широкі слідчі дії, акцент на сталому розвитку, комплексні механізми звітності тощо.

В окреслений період в Австрії також створюється інститут екологічного омбудсмена, але з зовсім іншою архітектурою, як колегіальний та децентралізований орган. Безумовно, така модель пов'язана з формою територіального устрою. В Австрії діє Рада омбудсмена (Volksanwaltschaft), яка складається з трьох членів, які обираються парламентом на шість років і можуть бути переобрані лише один раз. На початку терміну повноважень члени Ради омбудсмена погоджують розподіл обов'язків. Таким чином, кожен омбудсмен бере на себе певну сферу діяльності та відповідає за заздальгідь визначені питання, зокрема, і за екологічні питання. Також в Австрії створені офіси омбудсмена з охорони навколишнього середовища (Umweltanwaltschaften Österreichs), як незалежних органів федеральних земель [9].

Перший офіс екологічного омбудсмена було створено в Нижній Австрії в 1985 році, далі Зальцбург (1987), Штирія (1988), Верхня Австрія (1990), Тіроль (1990), Відень (1993) і Бургенланд (2003). У Форарльберзі «Омбудсмен з охорони ландшафтів» був створений у 1982 році та перейменований на «Омбудсмена з охорони природи» в 1997 році. Також в Австрії існує Консультативна рада з охорони природи. Вона діє як дорадчий орган при уряді землі Каринтія з 1953 р. Закон землі від 28 квітня 2005 р. LGBI № 63/2005 гарантував, що в Каринтії Консультативна рада з охорони природи, створена як колегіальний орган, повинна користуватися всіма правами, наданими федеральним законом екологічному омбудсмену. Екологічні омбудсмени зустрічаються двічі на рік для обміну досвідом та розробки спільних стратегій з важливих екологічних питань [14].

Якщо узагальнити закони федеральних земель стосовно діяльності австрійських екологічних омбудсменів, то вони виконують завдання із підтримки охорони навколишнього середовища та покращення стану навколишнього середовища, переглядають проекти законів та підзаконних нормативно-правових актів щодо окреслених питань. Вони також виконують роль контактних пунктів для осіб, які бажають вжити заходів для подолання екологічних проблем. Разом з цим, екологічні омбудсмени представляють суспільні інтереси з охорони природи та довкілля, підтримують громадян з екологічними проблемами та зловживаннями. Необхідно звернути увагу на їх звітування перед парламентом федеральних земель та громадськістю стосовно своєї діяльності. Водночас щорічний звіт вказаного органу переконливо свідчить про успішність вирішення справ за зверненнями громадян. Зазначені особи мають право використовувати засоби правового захисту та подавати скарги в процесуальному порядку [1].

Австрійський підхід до екологічного омбудсмена виник зі складної федеральної системи екологічного управління з унікальними регіональними та національними особливостями. Австрійська модель характеризується децентралізацією, забезпеченням прозорих процедур звернення громадян, інтеграцією з федеральними системами охорони навколишнього середовища.

В червні 1992 року відбулася конференція ООН з питань довкілля та розвитку. Результатом стало прийняття Ріо-де-Жанейрської декларації з навколишнього середовища та розвитку [11]. Вона стала основою для формування глобальної екологічної політики, спрямованої на досягнення цілей сталого розвитку. Декларація містить 27 принципів, які визначають взаємозв'язок між охороною довкілля, економічним розвитком і правами людини. Ріо-де-Жанейрська декларація стала основою для створення інститутів, які забезпечують реалізацію екологічних прав та цілей сталого розвитку. Отже, на хвилі екологічних рухів та прийняття відповідних міжнародних актів ряд країн продовжують формувати інституції, які забезпечують захист екологічних прав.

В Канаді досліджуваний інститут був створений в 1995 році та отримав назву Уповноважений з питань навколишнього середовища та сталого розвитку (Commissioner of the Environment and Sustainable Development). Уповноважений є незалежним від політичного втручання та підпорядковується безпосередньо парламенту. Відповідно до канадського законодавства Уповноважений з питань навколишнього середовища та сталого розвитку є частиною Офісу Генерального аудитора Канади та призначається ним на 7 років, надає парламентаріям і канадцам об'єктивний незалежний аналіз і рекомендації щодо зусиль федерального уряду щодо захисту навколишнього середовища, пом'якшення наслідків зміни клімату та сприяння сталому розвитку. Уповноважений перевіряє управління федеральним урядом питаннями навколишнього середовища та сталого розвитку. Законодавчо закріплені обов'язки Уповноваженого: (1) моніторинг реалізації стратегій сталого розвитку; (2) оцінка справедливості звітів федерального уряду про прогрес сталого розвитку; (3) контроль за розглядом екологічних петицій; (4) моніторинг федерального прогресу в напрямку сталого розвитку; (5) вивчення та внесення рекомендацій щодо реалізації федеральних заходів, спрямованих на пом'якшення кліматичних змін; (6) звітування з цих та інших питань; (7) коментування проєкту федеральної стратегії сталого розвитку [13]. Отже, канадська модель екологічного омбудсмена представляє унікальний підхід до екологічного контролю шляхом інтеграції в діючі урядові аудиторські структури. Уповноважений з питань навколишнього середовища та сталого розвитку представляє важливу інституційну інновацію в екологічному врядуванні Канади, забезпечуючи незалежний, комплексний нагляд за впровадженням екологічної політики та зусиллями щодо сталого розвитку.

У 1993 році в Угорщині було встановлено одного генерального та двох спеціалізованих омбудсменів: Парламентського уповноваженого з громадянських прав, Парламентського уповноваженого з питань захисту даних і свободи інформації та Парламентського уповноваженого з прав національних та етнічних меншин. Ці офіси розпочали свою діяльність у 1995 році.

У 2007 році в результаті довготривалих дебатів в Угорщині було запроваджено посаду Парламентського уповноваженого з питань майбутніх поколінь (Parliamentary Commissioner for Future Generations), який розпочав свою діяльність у 2008 році. Так званий «зелений омбудсмен» діяв як окремий омбудсмен, разом з трьома іншими незалежними омбудсменами. Парламентські уповноважені обиралися парламентом на шестирічний термін. Щодо «зеленого омбудсмена», відповідно до законодавства висувалися наступні критерії: бути видатним науковцем або мати щонайменше десять років практики у сфері екологічного та природоохоронного права, а також значний досвід у проведенні та нагляді за процедурами, пов'язаними з охороною довкілля та природоохоронною діяльністю, або у забезпеченні права на здорове довкілля. Хоча омбудсмен був названий Парламентським уповноваженим з питань майбутніх поколінь, але конституційна та законодавча база, що діяла на той час, передбачала, що омбудсмен відповідає за захист довкілля [7].

Функції Парламентського уповноваженого з питань майбутніх поколінь можна загалом розділити на три сфери: розслідування скарг, парламентська адвокація та стратегічний розвиток і до-

слідження. Що стосується функції парламентської адвокації, посадова особа має обов'язки як на національному, так і на міжнародному рівнях. На національному рівні посадовець висловлює думки щодо законопроектів, пов'язаних з екологією, чи інших проектів документів, пропозицій законодавства, а також висловлює думки щодо довгострокових планів і планів розвитку місцевих органів влади. На міжнародному рівні посадовець висловлює думки щодо обов'язковості міжнародних екологічних угод, сприяє підготовці національних звітів, які мають бути подані за цими угодами, та спостерігає за включенням цих угод до правової системи Угорщини [12].

І хоча інституційна структура системи омбудсмена Угорщини зазнала кількох змін протягом останніх років, основний підхід не змінився. Станом на 2024 рік інституційну структуру складають Парламентський уповноважений з основних прав, заступник уповноваженого з прав національних меншин та заступник уповноваженого з питань майбутніх поколінь [8]. Отже, інститут екологічного омбудсмена в Угорщині з'явився в контексті посткомуністичних інституційних реформ, що стало суттєвою зміною в підходах до екологічного управління. Угорська модель екологічного омбудсмена створена як частина ширшої структури омбудсмена з прав людини, зосереджена на екологічній справедливості та подоланні екологічної нерівності з дотриманням зв'язку між навколишнім середовищем, інтересами майбутніх поколінь та основними конституційними правами, такими як право на безпечне довкілля, фізичне та психічне здоров'я громадян.

У 2015 році на 21-й Конференції сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату була прийнята Паризька угода (Паризька кліматична угода), яка стала одним з ключових міжнародних документів спрямованим на боротьбу зі зміною клімату. Паризька угода була ратифікована Україною у 2016 році [5]. Ця угода стала важливим кроком у зусиллях з обмеження глобального потепління та стала каталізатором для формування інституцій, зокрема такої, як екологічний омбудсмен, які відповідають за екологічний контроль і моніторинг виконання кліматичних зобов'язань.

Отже, зміна клімату стала важливим питанням порядку денного екологічних омбудсменів. Вони відіграють важливу роль у моніторингу виконання державами кліматичних зобов'язань. Сучасні екологічні омбудсмени часто працюють на перетині прав людини та екології, враховуючи інтереси вразливих груп та майбутніх поколінь. Узагальнюючи діяльність досліджуваних моделей екологічних омбудсменів, можна виокремити наступні загальні функції: захист екологічних прав громадян, моніторинг дотримання екологічного законодавства, посередництво у вирішенні конфліктів між державними органами, бізнесом і громадськістю та популяризація принципів сталого розвитку.

Враховуючи зарубіжний досвід, заслуговує на увагу думка українських науковців щодо запровадження посади екологічного омбудсмена в Україні на загальнодержавному рівні з можливістю призначення регіональних представників, що обумовлено наступними чинниками: великою територією країни; біологічною різноманітністю тварин, рослин, корисних копалин; наявністю тимчасово окупованих територій; високим рівнем забруднення атмосферного повітря, вод, землі у зв'язку з бойовими діями; необхідністю співпраці з іншими державами та міжнародними організаціями у сфері охорони навколишнього середовища; екологічною просвітницькою діяльністю [2, с. 114].

Висновки. Становлення та розвиток інституту екологічного омбудсмена у світі відбувся у взаємодії з іншими структурними елементами громадянського суспільства, формуванням міжнародного законодавства та є логічним наслідком розвитку інституту класичного омбудсмена, у зв'язку з чим можна виділити, як мінімум, чотири моделі екологічних омбудсменів: новозеландську, австрійську, канадську та угорську. Кожна модель має свої особливості залежно від державного устрою, особливостей правової системи, правових цінностей та правової культури. Також досвід зарубіжних країн підтверджує, що інститут екологічного омбудсмена цілком виправдано може запроваджуватися та діяти в державах, де вже функціонують класичні омбудсмени, що обумовлено неможливістю кваліфікованого розгляду одним омбудсменом великої кількості різноманітним за змістом скарг. Запровадження інституту екологічного омбудсмена, зокрема в Україні, суттєво сприятиме зменшенню навантаження на класичних омбудсменів, а також покращенню їх професійної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кравченко І., Жмакін С. Перспективи впровадження інституту екологічного омбудсмена в Україні та визначення його адміністративно-правового статусу. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2023. № 3 (55). С. 156–161
2. Кузнецова М.Ю., Гресь Н.М., Шапран В.В. Запровадження посади уповноваженого з екологічних прав людини в Україні з урахуванням збільшення негативних факторів впливу на стан навколишнього середовища. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Випуск 83: частина 2. С. 110–115. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.2.15>.

3. Лагойда Т. В. Інститут спеціалізованого екологічного омбудсмена: зарубіжний досвід та можливість його імплементації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 251–253. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/57>.
4. Перга Т.Ю. Міжнародний вектор екологічної політики Австралії: 1970-ті роки. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2021. Випуск 7. С. 67–78
5. Про ратифікацію Паризької угоди: Закон України від 14 липня 2016 року № 1469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1469-19#n2> (Дата звернення: 16.12.2024).
6. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5–16 June 1972, A/CONF.48/14/Rev.1. New York, pp. 3–5. URL: <https://lpr.adb.org/resource/declaration-united-nations-conference-human-environment-report-united-nations-conference> (Last accessed: 16.12.2024).
7. Krajnyák E. The Role and Activity of the Deputy Commissioner for Fundamental Rights Ombudsman for Future Generations in Shaping Environmental Protection in Hungary. *Journal of Agricultural and Environmental Law*. 2023. Vol. 18. № 34, pp. 7–30. DOI: <https://doi.org/10.21029/JAEL.2023.34.7>.
8. Office of the Commissioner for Fundamental Rights of Hungary. URL: <https://www.ajbh.hu/web/ajbh-en/the-commissioner-and-the-deputies> (Last accessed: 04.12.2024).
9. Ombuds Offices for Environmental Protection. Contact details. URL: <https://www.oekobuero.at/en/legal-service/austrian-ombudsoffices-environmental-protection> (Last accessed: 04.12.2024).
10. Parliamentary Commissioner for the Environment. URL: <https://pce.parliament.nz/about-us/the-commissioner/> (Last accessed: 16.12.2024).
11. Rio Declaration on Environment and Development, Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, A/CONF.151/26 (Vol. I). URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (Last accessed: 16.12.2024).
12. Shindo M. The Environmental Ombudsman and Administrative Decision Making: an Assessment of its Suitability for Japan. Thesis is presented for the degree of Doctor of Philosophy in Law, Macquarie University, Sydney, Australia, 2013. 495 p.
13. The Office of the Auditor General of Canada (OAG). URL: https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/au_fs_e_370.html#Commissioner (Last accessed: 04.12.2024).
14. Umweltschutzbüros. Österreichs. URL: <https://umweltschutzbueiro.at/de/wir-ueber-uns> (Last accessed: 04.12.2024).